

KOVÁCS ISTVÁN

Az olvasáskultúra szolgálatában

GEREBEN FERENC:
BOLDOGULT OLVASÓKOROMBAN

Írások a magyar olvasáskultúráról
Lharmattan – TIT Kossuth Klub. Budapest, 2019

2007-ben meghívtak az első olvasótábor létrejöttének 35. évfordulója alkalmából Hatvanban rendezett ünnepségre. Minden biztonnyal azért, mert 1972-ben részt vettem a városhoz közel fekvő Felsőtárkányban hatvani és boldogi kisdíákok részére szervezett első olvasótábor munkájában. Akkor még nem sejtettem, hogy az olvasótábor mozgalommá terebélyesedve szinte az egész országot teletűzdeli a helyszíneket jelölő zászlócskákkal. A Magyar Írószövetség titkára, Fábíán Zoltán, aki 1970-től az Olvasó Néperért mozgalom titkára is volt, állt támogatóan „kezdemé-nyező hatosunk” – Mózsi Ferenc, Ratkó József, Szentmihályi Szabó Péter, Varga Csaba és Vasy Géza – mögé. Szellemi bázisul mesék, versek, elbeszélések, regények szolgáltak, hogy a tíz-tizenkét éves nebulókkal róluk, családjukról, mindennapjaikról is beszélgethessünk, s észrevétlenül rávegyük őket, hogy az olvasás lelkeket megnyerő lobogói alá sorakozzanak. Több meghívott előadó is meglátogatta a tábort, köztük Varga Domokos, akinek izgalmas nyelvi játékára ma is emlékszem, akárcsak a „kollázs-foglalkozásra”.

Egyik alkalmi beszélgetőtársam, Kiss Gy. Csaba cikkben számolt be az ott folyó munkáról a *Köznevelésnek*. Később Marosi Gyulával és Annus Józseffel egy Tápiómenti faluban vezettünk foglalkozást. Tiszadobon a Ratkó Józseffel szervezett táborokban több ízben is próbára tettem rendhagyó pedagógusi képességemet, amelyről, hogy van, addig csak a tanári oklevelem beírása szólt. A Széchényi Könyvtárban dolgozó Nagy Attila évfordulós ünnepi beszámolójából tudom, hogy az 1972-t követő évtizedekben mintegy 15.000 diák töltött nyolc-tíz napot olvasótáborban, sokan közülük visszatérően is. Többségük igazoltan „megfertőződött” a gondolkodásra serkentő olvasás szeretetével. Az olvasásszociológia kiemelkedő képviselője, Kamarás István igazi „hungaricumnak” nevezte az olvasótáborok által kínált művelődési formát.

Voltaképpen a lelkifurdalástól gyötört Darvas József volt az, aki az Írószövetség és a Hazafias Népfront támogatásával – az utóbbi intézményes keretében – 1969-ben elindította az Olvasó Néperért mozgalmat. Hogy ennek mi volt az előzménye, azt Gereben Ferenc *Boldogult olvasókoromban* című könyvéből tudtam meg. Gereben Ferenc 1967-ben végzett az ELTE Bölcsészkarának magyar–könyvtár szakán, s rögtön bekerült az ekkoriban alakult könyvpiackutató csoportba. Nem különösebben

lelkesen fogadta az állásajánlatot, mely végül egész életpályáját – közmegelegedésre – meghatározta.

1968 őszen részt vett a városi könyvolvasók kortárs magyar irodalom iránti érdeklődésének felmérésében. Ebből kiderült, a felnőtt magyar népességnek csak hatvan százaléka tekinthető könyvolvasónak, ami azt jelentette, hogy évente legalább egy könyvet elolvas. Vagyis a „maradék” negyven százalék nem vesz könyvet a kezébe. Pedig Lukács György azzal kívánta igazolni elhíresült mondásának – „a legrosszabb szocializmus is jobb, mint a legjobb kapitalizmus” – helyénvalóságát, hogy „a szocialista társadalomban elképzelhetetlen a könyv nélküli család”. Az Írószövetség az olvasási kultúra alacsony szintje miatt hirdette meg az Olvasó Néperért mozgalmat, nem azért, hogy Lukács Györgynek majd egyszer igaza legyen.

Gereben Ferencet az Eötvös Kollégiumból ismerem. Szobánk, amely az Inotai Andrásnak, Tauber Sándornak és a latin–ógörög–magyar szakjával is eminens Bollók Jánosnak adott otthont, „testvérszobája” volt Gereben Ferenc, a néprajzos Kósa László, a Tamási Áronnal foglalkozó Szabó Tibor és a költő Varga Lajos (aki a versírásról irodalmi publicisztikára átváltva és a politikában is megmártózva felvette a Márton keresztnevet) szobájának. Közülük Gereben Ferenc előtt emeltem meg először az elismerés kalapját. Pilinszky János *Négysorosáról* írt dolgozatát olvasta fel egy kollégiumi esten (vagy diákköri konferencián?), s ezzel bennem is felkeltette az érdeklődést a költő iránt. Később Radnóti Miklós négy *Razglednicájának* elemzését olvastam tőle, amelyet Gereben Ferenc költői beleélő képességének dokumentumaként értékeltem. A kötetben mindkét tanulmány olvasható – „egy félsikeres pedagógia kísérlet” tárgyaként kiegészítve Nagy László *Ki viszi át a szerelmet?* című versének elemzésével. A három tanulmány mintha kimondatlanul azt sugallná, hogy az olvasás csak a versek szeretetével lehet teljes. (Pedig a rendszerváltozás egyik sunyin bújtatott kulturális programja az volt, hogy „modern ember” nem olvas verset.)

A Nemecek Ernőnek írt levél (*Abból az alkalomból, hogy 2007-ben emlékeztünk A Pál utcai fiúk megjelenésének századik évfordulójára*) feladása után a kötet egy olyan beszámolóval kezdődik, amely mindenkit hasonló önvallóásra sarkallhat: *Az olvasáskutató olvasástörténete. A kisgyermekkortól a nagypapakorig*. Vagyis mindenki számba veheti élete meghatározó könyvélményeit. Mindig irigyeltem azokat, akik az elolvasott könyvek cselekményvázlatát, alapgondolatait, hőseikről alkotott véleményüket naplóban rögzítik. (Ennek elmulasztása ösztökélt az 1970-es évek elején könyvismertetések írására. Volt ebben persze jó értelemben vett haszonlesés is. Az Európa Könyvkiadó megbízásából több mint tíz éven át legalább kétszáz lengyel könyvről írtam megjelentetést mérlegelő, javaslo vagy elutasító lektori jelentést.)

Gereben Ferenc kötetének kétharmad részét különféle céllal, más-más időben készült olvasásszociológiai tanulmányok teszik ki, amelyek nemcsak a célzott kutatások, hanem tanítási tapasztalatok összegző eredményei is. *Olvasás „felső fokon”? Bemomások az egyetemisták olvasáskultúrájáról* című írását egy fiatal oktató nem éppen szívderítő tartalmú leveléből vett idézettel zárja: „Sok szemináriumon a szövegek szóról szóra való értelmezésével töltöm az időmet, s most úgy látom, hogy

a szövegértési nehézségek gyökere szóértési problémákból adódik a hallgatónál. Csak a közhelyek ismerősek nekik, azokra a nyelvi panelekre gondolkodás nélkül ráismernek, s képesek folytatni, s gyakran nagy nehézségeket jelent visszavezetni őket a szavak jelentéséhez. Lehet, hogy ezért nem tudnak olvasni sem.”

Kultúra és lelkiállapot című rövid lélegzetű esszéjében a vallás és az olvasás, olvasottság viszonyát vizsgálva – Tomka Miklóst idézve – felteszi a kérdést, hogy miért „a hatvanas évek derekán kezdtek süllyedni a magyarországi vallási aktivitás (konkrétabban: templombajárás) adatai is, miután a kemény diktatórikus években kifejezetten magas szintet értek el”. A válasz, ha töredékesen is, mindnyájunk számára ismert: „A diktatúrák nyomása és az 1956-os forradalom közös cél- cselekvésvélménye viszonylag magas szinten tartotta a társadalmi szolidaritás érzését, amelyet a hagyományos irodalmi művek értékvilága és a valláserkölcis is erősített. Ez a társadalmi szolidaritás – a nyomás enyhülésével, 56 eszméinek csendes (bár kényszerű) feladásával, az anyagi orientáltságú individualizáció terjedésével – gyengülni és töredezni kezdett. A kádári »gulyáskommunizmus« (amelyet felemás kádári polgárosodásnak is neveznek) megroppantotta a társadalom erkölcsi gerincét. de ebbe a társadalom – bár jobban, sőt szabadabban élt a szocialista országok átlagánál – belebetegedett, egyre önpusztítóbb életet élt, és egyre sötétebben ítélte meg saját helyzetét, jövőendő esélyeit, tehát egyre szakadozottabbá vált az identitástudata. Mintha az erkölcsi és kulturális értékek hirtelen hanyatlására – a viszonylagos prosperitás közepette – a társadalom »szervezete« valamiféle lázzal reagált volna: a kóros tünetek (depresszió, öngyilkosság, korai halál) sokaságával.”

Hozzátehetjük, hogy a rendszerváltozás, mint ez az *Értékrendi változások a rendszerváltozás időszakában. Az olvasás értékörnyezetete* című tanulmányából kitűnik – rövid átmeneti időszaktól eltekintve –, nem indított el tartósan ellenkező folyamatot. Ennek azonban más okai voltak. Több, szerteágazó kutatási eredmény alapján „elmondható, hogy a rendszerváltozási folyamat első néhány esztendeje *főként a hagyományos, önkorlátozó és közösségi értékekre hatott sorvasztóan, ezzel szemben növelte az individuális önérvényesítő hajlamot, a kreativitást, az anyagi szemléletet és racionalitást, s egyúttal az információkra és a másfajta véleményekre való viszonylagos nyitottságot*” – írja Gereben Ferenc, s ehhez hozzáteendő, hogy az olvasáskultúrában is ránk köszöntő új korszakban számolni kell azzal, „hogy a szépirodalom, amely a demokrácia profi politizálási színtereinek kiépülésével jelentős pozíciókat vesztett a társadalmi-politikai életben, az olvasmányszerkezetben is további tért veszít. [...] A szépirodalmon belül tovább nő a felületesebb, a világdívat hullámain hozzánk érkező újkeletű olvasmányok népszerűsége, és csökken a hagyományos érték, a klasszikusok és általában a magyar irodalom szerepe.” Továbbá: „Olyan tevékenységek lépnek az olvasás helyébe (vagy legalábbis kapnak az olvasásnál nagyobb presztízsértéket), amelyeknek felfokozott inger- és élményvilága »munka nélkül«, közvetlenül is érzékelhető, »élvezhető«. Ebből a jelzésből is arra következtethetünk, hogy Gerhard Schulze német kultúrszociológus »élménytársadalma« immár Kelet-Közép-Európába is megérkezett! És felmerül a kérdés, hogy az »élménytársadalom«

talaján nem válik-e könnyebbé az írást közvetítő másfajta, *digitális* eszközök paradigmaváltása?”

A kötet „*Nyelvében él a nemzet!*” *Identitástudat és olvasás – határon innen és túl* című negyedik főfejezetében Gereben Ferenc négy tanulmányt tett közzé a határon túli magyar közösségek önazonosságtudatáról és olvasáskultúrájáról, ezek változásáról, valamint az anyanyelvnek és a vallásnak, vallásosságnak az identitástudatban játszott meghatározó szerepéről. Megtudhatjuk a bevezetőben, hogy a „*Nyelvében él a nemzet!*” aforizmává vált kijelentés nem Széchenyi Istvántól, hanem Kőváry Lászlótól származik. Az 1819 és 1907 között élt neves történész 1842-ben *Székelyföldről* írt könyvében fogalmazta meg a mondásban szellemi közkinccsé lett igazságot. Rendkívül fontos az a felmérés, amelynek pontjaiban feltett kérdések arra keresnek választ, hogy a kisebbségi lét nemegyszer nyomasztó kalodájában élők miként vélekednek magyarságukról és a hozzá való ragaszkodásukról. Az összegzés akár optimista kicsengésű is lehet: „Az volt a tapasztalatunk, hogy minden határon túli nemzetrészt többet és jobb színvonalon olvas, mint az anyaország. Főleg a klasszikusok, és általában a magyar szerzők olvasottságában vezettek a határon túli olvasók.”

Napjaink egyik legfontosabb kulturális kérdése – *Hagyományos és/vagy digitális olvasás* – is helyet kap a kötetben. Az ennek vizsgálata során feltett kérdésekre adott válaszokból nem kerekedik ki olyan sötétre satírozott kép, mint ezt a felületes ismeretekkel, s némi előítéllettel rendelkezők várnák: „Válaszadóink zöme (beleértve az aktív könyvtáros véleményét is) nem valami »kiszorítósdiban«, hanem valamilyen funkcionális *munkamegosztásban* látja a jövőt: eszerint digitálisan fogjuk olvasni a szakirodalmat, az utazás idejére szánt olvasmányokat, a rövidebb közleményeket és a részinformációkat, ugyanakkor a szépirodalmat (főleg a regényeket), a hosszabb és teljességre törekvő közleményeket pedig inkább hagyományos *papír alapú* köntösben.”

A könyvet Lázár Kovács Ágnes Gereben Ferencsel készített *Fél évszázad az olvasáskultúra szolgálatában* című beszélgetéssel zárja. Ebben a következő helyzetértékelés és előremutató „programtöredék” olvasható: „A magyar irodalom rovására minden régióban növekszik a globális könyves szórakoztatóipar szerzőinek népszerűsége. A *klasszikusok*, köztük a magyar klasszikusok olvasásának csökkenő mértékéről már többször szó esett. Állítólagos »olvashatatlanságuk« manapság szinte mozgalmi jelző lett. Ezekkel a végletes véleményekkel nem értek egyet, hisz ezek a művek a nemzeti kultúra zárókövei (és itt akár az illyési »*Haza a magasban*« boltzatára is gondolhatunk): ezek nem csak irodalmi szövegek, hanem egy kultúra alaptörténeteit, magatartásmintáit, történelmi üzenetét, ikonikus mondatait és hőseit vonultatják fel, generációról generációra való átadásuk a nemzeti kultúra folyamatosságát biztosítják. Elsősorban tehát azon kellene fáradoznunk, hogy az iskolában milyen »olvasóbarát« módszerekkel lehetne közelebb hozni ezeket a műveket a mai fiatalokhoz, hogyan lehetne a tanítás hatékonyságát, élményszerűségét növelnünk. [...] Bölcs megfontolással kell kiválogatni közülük azokat, amelyeknek erre nagyobb az esélye. Én egyébként Jókait, sőt a *Köszívűt* is az esélyesek közé sorolom – a módszer saját unokákon kipróbálva...”